

Apró írások nagy dolgokról

Juhász Géza

ÖRKÉNY ISTVÁN: EZÜSTPISZTRÁNG, EURÓPA KÖNYVKIADÓ, BUDAPEST, 1957.

— Régóta készülök rá, hogy »Ezüstpisztráng« címen írok egy könyvet, melyben csupa remekművek lesznek. Most megtettem. — Ezt olvashatjuk a könyv utószavában. Első pillanatra talán meglepő ez a magasfokú írói öntudat és magabiztosság, de ha megnézzük a cím alatti »műfaji« megjelölést (»Rövid remekművek«) és a mottóként idézett Emerson-sorokat, akkor azt látjuk, hogy ez nemcsak önbizalom, az író ezzel sokkal inkább a karcolatnak, ennek a látszatra jelentéktelen műfajnak a jelentőségére akarja felhívni figyelmünket. S nyugodtan megállapíthatjuk, hogy a »Rövid remekművek« megjelölésének nemcsak az első szava helyénvaló itt, hanem a második is. Nemcsak rövid, csupa fél-egy-két oldalas írások vannak itt, hanem valóban apró remekművek. Örkény szinte a zsonglőr ügyességével mutatja meg, mennyi mindent el lehet mondani ebben a kisterjedelmű műfajban, helyenként szinte elképeszt a tömörítés nagyszerű példáival. Egy-egy féloldalas írásban gyakran nemcsak súlyos mondánivalók, hanem olyan tipikus helyzetek feszülnek, amelyeknek kifejezésére — azt hinnénk — húsz-

harminc oldalas írás sem lenne elegendő. A könyv egyik fő érdekessége és jellegzetessége is éppen ez a műfaji sajátosság, e műfaj lehetőségeinek a lehető legteljesebb kihasználása, sőt, eddig nem igen sejtett lehetőségeinek fölfedezése.

1956-ban jelent meg, s bizonyára ez is érdekességei közé tartozik. Örkény eddigi munkássága alapos ismeretének hiányában nehéz lenne találgatni, hogy milyen korszakot zár le, illetve nyit meg ezzel a könyvével a szerző, de egyes kritikákból (Nagy Péter Hóviharban című elbeszéléskötet bírálata) arra következtethetünk, hogy Örkény munkásságának egyik szakaszára is rányomta bélyegét az a korszak, amelyet Nagy Péter — igen szerényen és félszeg módon — »ez évek irodalompolitikai közhangulatának« nevez, amelyet mi inkább a zsdanovizmus, a művészi alkotásba való adminisztratív beleszólás korszakának tartunk. Munkásságának ebben a korszakában — írja Nagy Péter — szintén a régi és új harcát ábrázolja, de az új győzelme túlságosan könnyű és túlságosan biztos. stb. Ehhez a korszakhoz képest az Ezüstpisztráng bizonyára az egészséges kibontakozás útját mutatja Örkény munkásságában, s ebben kétségkívül szerepe van 1956-nak az u. n. októberi események előzményeinek. Jóllehet ebben a könyvben is megtalálhatjuk a korábbi korszak, a

könnyű és biztos győzelem, a problémánélküliség stb. nyomait, itt inkább a bürokráciába torzult, a néptől teljesen elszakadt vezetés ábrázolása van az író figyelmének középpontjában.

Hogy ezeknek az apró remekműveknek kifejező erejét és egyben Örkény alkotó módszerét szemléltessük, idézzük egyik rövid, féloldalas írását. Egy szállodai portásfülke ablakán behajoló jólöltözött ember félmondatát lesi el az író:

— ...mert én csak azt nem szeretném, ha valami kellemetlenség lenne a dologból, és például Szalai elvtárs kénytelen lenne áttelefonálni a Könyvnyúparti Minisztériumba, hogy a Bakony szállodában nem a legjobb szobát kapta. Remélem, megérti az elvtárs.

— Igenis — mondja a portás és elkezd rádiózni a vendégkönyvben.

E fölé ezt írta címnek: »Új urak«.

Lehet-e ennél kevesebb szóval és nagyobb kifejező erővel rámutatni arra, hogy mivé »fejlődik« a tisztviselőhad, ha semmi sem vet gátat a lényegében rejülő tendenciáknak?

De nem mindig marad ilyen szerényen háttérben az író, helyenként egészen határozottan hallhatja tiltakozó hangját is, kimondja bátran elmarasztaló ítéletét. Szenvedésről című írásában egy fiatal lányról olvastunk, aki éppen leérettségizett és irogatni kezdett. Egy riportjával megnyerte a Szakszervezet pályázatát, de mire a pályadíjat fölvehette volna, elvitték, internálták, mert apja Horthy szolgálatában állott, alezredes volt. Igaz ugyan, hogy családiától különváltan élt, a nevére szóló idézés nem is találta meg, de elvitték helyette feleségét és lányát. Így kerültek — mondja tovább az író — igazi proletárok is internálásba, mert akit kerestek, az időközben elköltözött és azt vitték el, aki a helyén lakott. Két évig senki sem szabadult, még az sem, aki nyilvánvaló tévedésből került oda. Egy állami birtokon dolgoztak és tyúkólakban laktak. A törzsörmeister meg is rugdalta az embereket. A száraz tények felszólalása azonban nem önmagáért van, Örkény sajátos írói módszerével, egy-egy közbeiktatott mondatával következtet, s következtetésre készíti az olvasót is. Amikor arról beszél, hogy megrugdalták őket a táborban, felteszi a kérdést:

— Öt is megrugta? Öt is, hogyne.

Ezt minden erkölcsi indulat nélkül mondja, minden belső tiltakozás nélkül. Mintha azt kérdeztem volna, sokszor esett-e az eső Ebesen. Hogyne, esett... —

Majd így elmélkedik: — A szenvedés

— így tanultam ifjan — tisztít. Ez a leggonoszabb hazugság, melyet a fejünkbe tömtek. Piszkít a szenvedés, megbélyegez, állati sorba rugdal. Kieget belőlünk mindent, ami szép és igaz... —

Persze ez még csak kitérő, mert tulajdonképpen azt mutatja be, hogyan vesztette el a kedvét ez a fiatal lány mindentől. Megkérdezi tőle, van-e valami vágya, terve. A lány egy ideig töpreng, aztán vállat von, nincs. Kérdezi, akar-e írni.

— Nem, nem akar. Miről írnak? — néz rám kíváncsian. —

Igy, látszólag véletlen mondattörésekkel jellemzi szinte meghökkentő világossággal egy lány tétova céltalanságát, aki két évet töltött internálásban, azt sem tudja, miért, de már a lázadáshoz, tiltakozáshoz s az élet folytatásához sincs kedve. Pedig húsz éves!

A magyar társadalom kérdéseivel foglalkozó írásai közül még egyet ki kell emelni, amely nemcsak ezt a becsületes bátorságot példázza, hanem arról is tanúskodik, hogy Örkény nemcsak a következményeket, hanem az okokat is nagyon jól látja. A kötet legterjedelmesebb írása ez: »Mi, derecskei asszonyok...« a címe. Tárnya egy vidéki parasztasszony szédületesen gyors és nagy karrierje és még gyorsabb bukása. Az okokat kutatva, Örkény így elmélkedik: — Valamilyen régi mondas tanítja, hogy egy embert be lehet csapni sokszor, sok embert be lehet csapni egyszer, de sok embert sokszor becsapni nem lehet. — Majd ezt fűzi hozzá: — Panni néni, úgy érzem, ott vettette el, amikor másodszor kiszaladt belőle ez a fordulat »Mi, derecskei asszonyok«. Valaki még mondta is neki: »Mi szónokot csináltunk belőled, halad-e«, s ebből megértette, hogy húsz frázissal a száján akárki karriert csinálhat Magyarországon. Meg is csinálta de azt nem mondta meg neki, hogy aki nem az igazat mondja, attól előbb-utóbb elpártol a nép. —

Vajon csupán egy vidéki parasztasszony sorsát akarta volna itt bemutatni az író? Aligha. Nyilván sokkal többről van itt szó. Akárhogy nézzük is. Panni néni sorsa az egész Rákosi-féle vezetés igen mélyértelmű, sokatmondó allegóriája.

Természetesen még sokat lehetne és kellene beszélni Örkény írói módszeréről; külön lehetne és kellene szólni sajátosan fanyar, gyakran a szatíra határát súroló humoráról, önironiájáról, nyelvének rendkívül hajlékonyságáról, a mondatokban feszülő hatalmas erőről, dinamikáról, stb. Eltekintve attól,

hogyan van a kötetben néhány írás (Lóvas nép vagyunk, valamint a csehszlovákiai úti jegyzetek nagy része), amely a letűnt korszak káros irodalompolitikájának nyomait mutatja Örkeny írásain, az egészről, megállapíthatjuk, hogy irodalomkedvelő emberek számára nem mindennapi olvasmány-cseme-

ge ez a könyv; az ötvösművész gondosságára emlékeztető finom komponálás, a nyelv összes szépségeit csillogtató stílus valóban remekművekké avatják e karcolatokat. Emellett az olvasó a közelmúlt magyar társadalmának hű képét állítja össze e mozaikokból.

Nemcsak kenyérrel él az ember

Bori Imre

VLADIMIR DUDINCEV: NIJE SVE U HLEBU, MINERVA, SZUBOTICA, 1957

Előlegezzük a végső megállapítást: nem olyan nagy regény Vlagyimir Dugincev alkotása, mint ahogy gondolnánk annak a népszerűségnek alapján, ami körülveszi a szovjet irodalomnak ezt a Nyugaton bestsellerré vált termékét.

A könyvet jóval megelőzte nálunk is a híre, a Szovjetunióban körülötte folytatott vita pedig méginkább fokozta az érdeklődést. Most, miután végigolvastuk, vegyes érzelmekről számolhatunk be elsősorban. Kétségtelenül torz mű. Az író, akit nyomott az a sematikus ember- és világábrázolás, ami a szovjet irodalomnak háború utáni termékeire annyira rányomta a bélyegét, és aki ki akart törni abból a varázskörből, egy helyben topogásból, amit mi is annyira jól ismerünk valamikori olvasmányainkból, fél munkát végezhetett csupán. A tárgynak alapos és mélyenjáró ismerete lenne szükséges, hogy felderítsük e mű torzó voltának irodalmi és társadalmi gyökereit. De a kísérelt bátorságát még így is megdicsérhetjük. Vannak ebben a regényben oldalak, amelyek a klasszikus orosz irodalom lélegzetvételére emlékeztetnek, vannak hősök, akik

a maguk megformáltságában túlnőnek a regényen, önálló életre is képesek, akiket a valóságos élet levegője vesz körül. És ez az új, ez az, ami miatt érdemes külön is foglalkozni Dugincev alkotásával.

Az érem másik oldala azonban már nem ilyen. Az úgynevezett szocialista realizmus ábrázolásmódjában, kereteiben, deus ex machinájával és egyéb fegyvereivel alig emelkedhet az átlagon felül. Az itt-ott felbukkanó más megoldások, az életszag, amely olyan ózondús a regény néhány helyén, nem annyira a módszer és az író ábrázoló-készségének (habár részben annak is) az érdeme, mint az életé, amely győzedelmeskedni tudott az írói sémákon. Az író legnagyobb érdemei közé tartozik, hogy megengedte és lehetővé tette ezt a győzelmet.

A regény bevezető része hatalmas lélegzetvétel a világban. Mestermunka. Ahogy a regény egyik főhőse (és valóságos főhőse is, bár az író a regény folyamán háttérbe szorítja) megjelenik a regény színpadán, ahogy a maga külön világával bevonul, a tárgynak megragadása mesteri írói megoldás. Drozdovról van szó, a gyárigazgatóról. Ime így ér-haza moszkvai útjáról fiatal feleségével:

»Pontosan délben futott be a vonat a muzginszki állomásra... A perronon